

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 105 1984

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00757-1 (häftad)

ISBN 91-22-00759-8 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1985

caust kunde ofta räcka lika länge som själva sjutimmarsfilmen, konstaterar forskarna, som framhåller att den röda tråden i all deras Wirkungsforschung inte varit själva film-storyn utan »die Geschichte der eigenen gefühlhaften Beteiligung». Undersökningens tyngdpunkt ligger dock när allt kommer omkring – åtminstone i bokens redovisning – på filmens efterverkningar; ett kapitel summerar och typifierar sålunda »die Lösungsrichtungen», som det heter, på basis såväl av djupintervjuer som av »Kritiken, Zuschauerpost, Leserbriefen, Essays und Polemiken». »Aus der Fülle des Materials lassen sich sechs typische Lösungsrichtungen herausrücken, die untereinander in Zusammenhang stehen und sich jeweils ergänzen können.»

En konklusion som de fyra Kölnerpsykologerna gör på grundval av Holocaust-receptionens vittnesbörd är denna: »Der Film hätte nicht in der Weise, die zu beobachten war, wirken können, wäre es nicht auf einen bestimmten Entwicklungsstand des Wissens, Nachdenkens und Verarbeiten verstossen, den wir als die 'Vergangenheitsbewältigung' des dritten Reiches bei Zeitgenossen und Nachgeborenen bezeichnen.»

Ulf Wittrock

Karl-Rainer von der Ahé: *Rezeption schwedischer Literatur in Deutschland 1933–1945*. (Wissenschaftliche Reihe Band 5.) Verlag Dr Bernd Kretschmer. Hattingen 1982.

Det bästa med von der Ahés bok, ursprungligen en disertation vid universitetet i Bochum, är ämnet. Det borde vara av betydande intresse att få reda på vilken svensk litteratur som ansågs vara lämplig att översätta till tyska under nazitiden, hur denna presenterades för den tyska publiken och vilka eventuella manipulationer man ansåg sig tvungna att vidta för att den nazistiska litteraturpolitiken skulle kunna svälja den. Och von der Ahé kan förstås meddela en hel del intressanta fakta som att under perioden 1933–1945 översattes 120 verk av 37 svenska författare, vilket placerar Sverige så långt fram som på femte plats i fråga om antalet översättningar. Norge låg dock före, på tredje plats, något som väl måste bero på den popularitet som Hamsun åtnjöt. Svenska marknadsledare var Selma Lagerlöf, Sven Hedin och Frank Heller med 21, respektive 17 och 12 översättningar. Heidenstam var svårare att lansera, trots de välvilliga ord om tredje riket som han strödde omkring sig under 30-talet och som Paul Grassman vid tyska legationen i Stockholm genast telegraferade hem, men ett av hans verk passade in i den politiska situationen som hand i handske. *Karolinerna* – eller *Karl XII. und seine Krieger* – nådde 1943 en upplaga på 31 000 ex. och samma år trycktes den dessutom som s. k. frontbok.

På den här punkten blir von der Ahés ovedersägliga slutsats, att medan det stora intresset för en Selma Lagerlöf får tillskrivas marknadsmässiga grunder bestods Heidenstam en lansering av ideologisk art. Attraktivt i *Karolinerna* var inte minst relationen mellan massan och ledaren. Samtidigt blottar avsnittet om Heidenstam en av de genomgående och ganska fatala bristerna i von der Ahés avhandling: den ytterst fåliga kännedomen om svensk forskning. Det ter sig onakligen rätt djävt att analysera *Karolinerna* på ett trettiotal sidor utan att fästa något som

helst avseende vid vad som skrivits i frågan av Fredrik Böök, Staffan Björck eller Erland Lagerroth. Det enda svenska aktstycke som återopas är Artur Lundkvists avsnitt i *Författarnas litteraturhistoria!* Samma frejdighet visar von der Ahé också i sin behandling av Vilhelm Moberg, där man saknar Magnus von Platen och Gunnar Eidevall, och Böök, där bl. a. Bengt Landgren, Rolf Arvidson och Tomas Forser kunde ha hjälpt honom med synpunkter.

Dessutom borde någon ha varnat författaren för att använda Knut Bäckströms *Arbetarrörelsen i Sverige* som praktiskt taget enda kunskapskälla i fråga om svensk historia. Bäckströms arbete har stora förtjänster, men det är också starkt tendentiöst och förmedlar en hel del felaktig information. Det är helt enkelt inte sant att Heidenstam var aktivist under första världskriget, lika lite som att Sven Hedin åren före samma världskrig ville erövra Danmark och Norge och ställa Finland under svensk hegemoni.

Mest besvärande med von der Ahés avhandling är emellertid att nyttigheterna esomoftast är inbakade i en tämligen floskulös prosa, där modetermerna står som spön i backen. Författaren menar sig stå på en materialistisk och dialektisk bas och hävdar därför att han utgår från den objektiva realiteten, något som antingen är en truism eller uttryck för ren och skär metafysik. Det visar sig också mycket ofta att fikonspråket och de abstrusa resonemangen endast leder fram till att banaliteter och självklarheter presenteras som om de vore nyfunna sanningar. Att Selma Lagerlöfs upplagor var större än Heidenstams sägs sålunda bero på att hennes läsarpotential var större.

Kapitlet om Hedin kan tjäna som ett gott exempel på von der Ahés tendens att förirra sig in i det alltför spekulativa. Frågeställningen är hur Hedins böcker kunde inordnas i det nazistiska Tysklands världsbild, och författaren finner det mycket lättfunna att kampen och den individuella måluppfyllelsen hos Hedin har släktytcke med den tyska imperialismen. Nyckelbegreppet är »Raumüberwindung». Så långt är allt gott och väl, men man hesiterar en smula när detta sätts i samband med Lukács tes, att 1900-talets borgerliga filosofi (fr. a. Heidegger och Jaspers) har demolerat och relativiserat tidsbegreppet, en tendens som förstärktes av prefascistiska eller fascistiska tänkare som Klages. Att Hedin var med på de här noterna visas av att han i förordet till en av sina böcker skrev, att inget tidsavsnitt kunde uppvisa händelser av en sådan storhet som det sista kvartsseklet och att han inte trodde att den fortsatta utvecklingen skulle gå framåt med sådana jättekliv!

Den huvudsakliga förklaringen till Hedins stora upplagor i Nazi-Tyskland skulle alltså vara att han satte rummet över tiden, något som sägs leda till en heroisk eskapism. Däremot är inte von der Ahé särskilt intresserad av att Hedin ju faktiskt var nazistsympatisör och att hans verk tematiserar exakt det som nazilitteraturen borde tematisera: den ensammes kamp mot naturen, övermänniskan, ledarkulten, den europeiska kulturens överlägsenhet, kolonialismens välsignelser, rasföreställningar, militarism etc.

Till sist: alldeles säkert hade också von der Ahés bok vunnit i värde om författaren i större utsträckning intresserat sig för de personer, vilka som översättare och introduktörer främjade den svenska litteraturen. Då hade t. ex.

Thilo von Trotha blivt mer än ett hastigt förbiilande namn för läsaren. Denne var en av Alfred Rosenbergs närmaste män, han skrev skådespel om t. ex. Engelbrekt, han var svenskkunnig och han var den viktigaste länken mellan nazipartiet och Heidenstam. Det är faktiskt inte helt ointressant att det fanns en direktförbindelse mellan enslingen på Övralid och den tyska nazismens ideologiska centrum.

Jan Stenkvist

Annette Petersen: *Die Rezeption von Bölls „Katharina Blum“ in den Massenmedien der Bundesrepublik Deutschland*. Text & Kontext, Sonderreihe, Bd. 9, Kopenhagen. Wilhelm Fink Verlag, München 1980.

„Die Methode ist ganz einfach, die kennt man. Man behauptet eine Sache. Drei Zeilen weiter ist sie schon eine unumstössliche Wahrheit. Und im nächsten Artikel wird auf dieser unumstösslichen Wahrheit wieder etwas behauptet.“

H. Böll: *Freies Geleit für Ulrike Meinhof. Ein Artikel und seine Folgen*. Zusammengestellt von Frank Grützbach. Köln 1972.

Während der Arbeit mit Annette Petersens Buch stieß der Verf. vorliegender Rezension auch zufällig wieder auf jenen berühmten Spiegel-Artikel Bölls, der alles auslöste, die Presse-Kampagne gegen den Autor, Verdächtigungen und Belästigungen durch Staatsanwaltschaft und Polizei und schliesslich das Buch über Katharina Blum mit dem Untertitel „Wie Gewalt entstehen und wohin sie führen kann.“ Das Zitat scheint mir wichtig im Hinblick auf den Gegenstand, den Böll in seinem Buch behandelt, aber zugleich auch in Bezug auf die Art und Weise, wie sich Annette Petersen mit ihrem eigenen Gegenstand auseinandersetzt.

Im Vorwort ihrer 110 Seiten starken Arbeit beschreibt die Verfasserin ihr Ziel. Sie will feststellen, „wie die Rezeption der Erzählung in den Massenmedien der Bundesrepublik Deutschland hervortritt.“ Zu diesem Zweck hat sie 194 Besprechungen aus bundesdeutschen Tageszeitungen, Wochenzeitungen und Zeitschriften mit der grössten Verbreitung ausgewertet. Aufgenommen in den Untersuchungskorpus wurden auch Beiträge der vier wichtigsten Sendeanstalten der Bundesrepublik sowie einige ausländische Rezensionen. Dieses Material wird dann einem Untersuchungsrastrer unterworfen, das Verf. wie im zentralen 2. Kapitel teils von Ritsert (Inhaltsanalyse und Ideologiekritik, 1975) übernommen, teils selbst erarbeitet hat. Die Ergebnisse der Arbeit sind dann wiederum auf zweifache Weise eingebracht und zusammengefasst: Die Inhaltsanalyse wird nach dem im 2. Kapitel entwickelten Kategorienrastrer aufgeschlüsselt, am Ende auf einem eindrucksvollen Faltpapier präsentiert, während die Bewertung der einzelnen Rezensionen und ihre Einordnung in eine Dreiergruppe – positiv, neutral, negativ – innerhalb des zweiten Kapitels vorgenommen wird. Ich will gleich gestehen, dass ich das Buch mit Interesse gelesen habe, dass mich aber seine Ergebnisse enttäuscht, ja gelangweilt haben und dass mir dies eine direkte Folge der von Annette Petersen eingeschlagenen quantitativen Methode zu sein scheint.

Es gehört zu den Merkwürdigkeiten der Untersuchung, dass sie ohne wissenschaftliche Reflexion und allein im Vertrauen auf die Tragfähigkeit statistischer Methoden geschrieben zu sein scheint. Zumindest erwähnt die Verfasserin mit keinem Wort, dass ihr neben den gewählten recht einfachen empirischen Verfahren auch andere Richtungen der Rezeptionsforschung bekannt sind.

Besonders das erste Kapitel leidet an diesem wissenschaftstheoretischen Defizit. Es geht hier um die „Entstehung des Werkes und seine Rezeptionsgeschichte“. Wie Annette Petersen es darstellt, sind die Entstehung des Werkes und seine vor allem durch insinuarische Zitate aus Organen des Springer-Konzerns belegte Rezeptionsgeschichte tatsächlich ein und dasselbe. Dagegen hat schon 1975 der Zeitungswissenschaftler Hanno Beth in einem Aufsatz über die *Katharina Blum (Rufmord und Mord: die publizistische Dimension der Gewalt)*, in: H. B. (Hg.) *Heinrich Böll. eine Einführung in das Gesamtwerk in Einzelinterpretationen*, Kronberg (Ts.) genau das hier praktizierte Verfahren in seiner Fragwürdigkeit blossgestellt. Er wies dort auf eine Äusserung Bölls hin, es sei ihm in seiner Erzählung darum gegangen, ein Schicksal wie das Peter Brückners weiterzuspinnen, der seinerzeit Mitglieder der Baader-Meinhof-Gruppe beherbergt hatte und seither einem massiver öffentlichen Druck ausgesetzt sei. Beth warnte gleichzeitig davor, die *Katharina Blum* als „Reflex jener Erfahrungen“ aufzufassen, „die der Autor im Frühjahr 1974 machen musste . . .“ Genau das wurde, so Beth, Böll jedoch von manchen Medien besonders des Springer-Konzerns unterstellt. Dadurch werde aber die Diskussion über die Katharina Blum, indem das Buch zur „Retourkutsche“ Bölls erklärt wird, auf die persönliche Ebene abgedrängt und damit die Intention des Autors verfälscht. Böll sei es, wie der Untertitel der Erzählung andeutet, um grundsätzliche presseethische Fragen gegangen und nicht um die Rekonstruktion der Entwicklung eines friedlichen Menschen zum Täter.

Annette Petersen hingegen rekonstruiert alles, was sie über Inhalt und Gegenstand der Böllschen Erzählung weiss, ausschliesslich aus dem von ihr untersuchten Material. Das „Thema des Stoffes“, behauptet sie in offenbarem Widerspruch zumindest zum Titel der Erzählung, sei „die Macht der Sensationspresse“ (83) und die Gesamtbeurteilung des Buches hänge davon ab, ob der jeweilige Rezensent das Thema „für relevant hält!“ (ebd.) Wenn er es tut, bezeichnet Frau Petersen seine Rezension als „positiv“, weil böllfreundlich, und setzt ein + Zeichen vor seine Rezension. Wer sich in seiner Rezension des Urteilens enthält und den Text einfach nur zu beschreiben sucht, wird als „neutral“ eingestuft und mit einem – Zeichen versehen. Wer das Buch gar ablehnte wird als „negativ“ beurteilt und erhält ein – Zeichen. An dem Verfahren fällt auf, dass es nicht nur fatal an den biblischen Brauch erinnert, Schafe und Böcke voneinander zu trennen, sondern auch an die Gewohnheit amerikanischer Gangster-Filme, die „bad guys“ und die „good guys“ gegeneinander auszuspielen. Während es jedoch einfach ist, Schafe und Böcke voneinander zu unterscheiden, hängt die Trennung von „good and bad guys“ vor allem davon ab, auf welcher Seite sich der Beurteiler selbst befindet. Über ihre eigenen Voraussetzungen, das Untersuchungsmaterial in „positiv“, „neutral“ und „negativ“ einteilen zu können, teilt Verfasserin lediglich mit, dass